

De vogelwereld in de afgelopen 40 jaar

Natuurhistorische schets van Maartensdijk en omgeving

Sinds 1970 woonachtig in Maartensdijk heb ik veel zien veranderen in flora en fauna in en in de omgeving van het dorp. In dit artikel doe ik hierover verslag, waarbij ik mij merendeels beperk tot de veranderingen in de vogelwereld. De ontwikkeling in de vogelwereld kan voorbeeld staan voor de verandering in de wereld van plant en dier als geheel.

I. Omgeving en landschap in de loop der jaren

Het landschap van de voormalige gemeente Maartensdijk bestaat voornamelijk uit een karakteristiek slagenlandschap met grootschalige openheid in het westen en meer besloten delen meer in het zuiden en oosten van de gemeente. Daar is in de loop van de afgelopen veertig jaren niet veel aan veranderd. Het uitgestrekte, onontsloten polderlandschap ten noorden van Westbroek was lange tijd in ons land letterlijk uniek in zijn soort tot in 1997 in het kader van de landinrichting Noorderpark de Korssesteeg werd aangelegd waaraan een zestal boerderijen werd gebouwd.

In de jaren zeventig – de beginperiode van mijn waarnemingen – waren de dorpskernen bescheiden. Met name het dorp Maartensdijk is in de loop der tijd uitgebreid. Woningbouw en aanleg en uitbreiding van sportvelden legden een substantieel beslag op het agrarisch gebied (en het groen in de woonkernen) en daarmee ook op leefgebied van planten en dieren.

Het agrarisch gebruik was en is voornamelijk veehouderij die in de jaren zeventig naar huidige maatstaven niet zeer intensief was. In het zomerhalfjaar bloeiden bloemen in berm van wegen en sloten, kwamen nog bloeiende planten in de graslanden voor en klonken alom vogelgeluiden. Er was nog geen A 27 en overigens was er naar de huidige maatstaven sprake van bescheiden verkeer. De omgeving van

Maartensdijk gaf het beeld van een landelijk agrarisch cultuurlandschap.

Geleidelijk is er sprake geweest van enige schaalvergroting in het landschap en van rationalisering en intensivering van het agrarisch landgebruik, deels mogelijk gemaakt door de landinrichting Noorderpark, hetgeen is gepaard gegaan met een vervroeging van maaitijden en meermalen maaien en mestinjectie per jaar, alsmede met toenemende verbouw van mais. Liepen er aanvankelijk overal melkkoeien en jongvee in de weilanden, de laatste jaren is hier steeds minder sprake van en zien wij steeds meer paarden en schapen in het weiland.

II. De gegevens

De gegevens waarop deze schets is gebaseerd verzamelde ik merendeels tijdens vele wandelen en fietstochten in de (wijde) omgeving van het dorp waarbij ik grofweg het grondgebied van de vroegere gemeente Maartensdijk verkende. Een aparte plaats nemen gegevens in die betrekking hebben op waarnemingen die ik deed - in de veertig jaren woonachtig aan de zuidrand van het dorp, deels vanuit huis en tuin - in het weilandgebied direct ten zuiden van het dorp, gelegen tussen Prinsenlaan in het oosten, het fietspad Oostveense Pad in het westen en de Nieuwe Weteringseweg in het zuiden. Een uitgebreide systematische studie heb ik dus niet verricht. Desalniettemin heb ik duidelijke trends kunnen vaststellen die overeenkomen met veranderingen die ook regionaal en landelijk zijn en worden geconstateerd.

Een belangrijke categorie gegevens - in enkele kaders weergegeven - ontleen ik aan een in 1986 verrichte systematische weidevogelinventarisatie (H.J.V. van den Bijtel en T. Slagboom "Weidevogels in het Noorderpark", Rapport NMF, Utrecht, 1987) - hierna als v/d B. en S. aangeduid - die een vergelijking met en toetsing aan mijn eigen waarnemingen van de voor het weidegebied van Maartensdijk zo karakteristieke weidevogels mogelijk maakt.

De gegevens over de veranderingen in de vogelwereld worden hier gepresenteerd aan de hand van de aantallen en de verandering hierin van enkele vogelsoorten die karakteristiek zijn voor een tweetal gebiedstypen van het Maartensdijkse grondgebied, namelijk: het open weidegebied en het meer besloten weidegebied met singels, bosjes e.d.

Vogels van het open weidegebied

De betreffende groep vogels wordt aangeduid met de bekende, gangbare term "weidevogels". Daartoe behoren de bekende soorten kievit, grutto en veldleeuwerik die hier uitvoerig behandeld worden omdat zij voorbeeld zijn voor de "weidevogelgemeenschap". Maar ook o.a. tureluur, patrijs en watersnip komen hier kort aan de orde. Andere vogelsoorten die in verband met opvallende toe- of afname noemenswaard zijn, zijn o.a. blauwe reiger en grote zilverreiger, de inmiddels (weer) verschenen ooievaar, overwinterende ganzen, roodborsttapuit en de nieuwkomer en exoot nijlgans.

Afname van aantallen

Kievit

Uit mijn dagboekantekeningen (zie ook enkele kaders) blijkt dat er in de jaren zeventig en tachtig in de weilanden ten zuiden van Maartensdijk (tot aan de Nieuwe

Kievit

Weteringseweg) vele tientallen paren gebroed hebben en minstens evenveel paren als genoemd in de inventarisatie van V/d B. & S.

V/dB. en S. geven voor het jaar 1986 de volgende getallen aan territoria, c.q. broedparen:
Zuid van Maartensdijk 66
Noord van Maartensdijk 95
Zuid van Nieuwe Wetering 25

In de jaren negentig en in de eerste helft van het daaropvolgende decennium constateer ik nog enkele tientallen paren tussen Prinsenaan en het nieuwe fietspad. Opvallend is dat een groeiend aantal paren zich op maispercelen heeft gevestigd en de graslanden als broedplek heeft verlaten. Geleidelijk maar gestaag neemt het aantal baltsende en broedende kieviten in de tweede helft van het eerste decennium van deze eeuw af tot ik in 2009 en 2010 nog maar maximaal zes paren heb kunnen vaststellen tussen Prinsenaan en Oostveense Pad en een enkel paar westelijk van dat fietspad, alle op maispercelen.

Dagboekantekeningen:

In de jaren zeventig noteer ik (1978) "Er zijn in feite veel meer kieviten lijkt mij dan vorige jaren. (Kievitsnesten vanuit huis gelocaliseerd!)" en "Ik schat in het stuk tussen Prinsenaantje en de nieuwe RW wel vele tientallen paren!"

Op 19 april 1986 noteer ik in mijn vogeldagboeken: "In weilanden N van dorp zeer veel kieviten. Op één plaats (O. van fietspad) zie ik drie kieviten op 't nest zitten, elk niet meer dan 30-40 meter van elkaar. Aan de andere kant daar 2 nesten op nog geen 15 meter van elkaar! 't Lijken wel koloniebroeders." Op 19 mei noteer ik: "In weilanden achter - d.i. achter mijn huis aan zuidzijde van Maartensdijk, LJD - v.a. fietspad zeer veel jonge kieviten van verschillende leeftijd."

Later, vanaf 2004, constateer ik dat enerzijds jonge kievitjes onmogelijk "uit de voeten kunnen" in het in het vroege voorjaar al hoge gras, voorts dat er alom eind april al gras is geoogst en dat het aantal kraaien snel gegroeid is. Voorts wordt door de boeren melding gemaakt van vossen die ik zelf maar eenmaal zie (d.d. 19 september 1995, één ex.). Tegelijkertijd vraag ik mij af wat er van jonge kieviten terecht moet komen nu er op de maispercelen geregeld tientallen grote meeuwen (kleine mantelmeeuwen) komen foerageren.

Conclusie

De bovenstaande gegevens en waarnemingen wijzen op een decimering van het aantal broedende kieviten in het gebied ten zuiden van Maartensdijk: waren het in 1986 meer dan zestig paren, in de jaren daarvoor en tot in de jaren negentig vele tientallen, in 2009 en 2010 zal het aantal in dat gebied hooguit nog 10% van het eerdere broedbestand hebben bedragen.

Grutto

In de jaren zeventig noteer ik in 1974 voor het gebied ten zuiden van het dorp drie, mogelijk meer dan vijf paar, baltsende grutto's. In het gebied ten noorden van het dorp zijn in dat jaar diverse paren aanwezig. In 1973 broedden volgens jachtopziener Van Eck drie á vier paren in het gebied ten zuiden van het dorp.

Grutto

Op 19 mei 1986 noteer ik in de weilanden ten zuiden van mijn huis twee paar met pulli (dat zijn pas uit het ei gekropen jongen) en nog een grutto verder weg, dus mogelijk minstens drie paar. Dit aantal komt redelijk goed overeen met de telling van de geciteerde auteurs V/d B. en S. Op 6 maart 1989 noteer ik voor dit gebied drie baltsende grutto's.

V/d B. en S. geven de volgende aantallen territoria in 1986 aan:
Zuid van Maartensdijk 2
Noord van Maartensdijk 7

In de jaren negentig is in het gebied ten zuiden van het dorp het aantal broedende grutto's teruggelopen tot misschien nog één enkel suc-

cesvol paar in de eerste helft van het decennium. In de tweede helft van de jaren negentig moet ik voor dit deelgebied vaststellen dat er niet meer (met succes) gebroed is.

Dagboekantekeningen 2 mei 1971:

“...Wij kunnen grutto en kievit vanuit huis horen baltsen.” Zie ook enkele dagboekpassages ... hierboven. 18 mei 1990: “Grutto geregeld te horen, ook klagend: jongen?”

Conclusie

De grutto is in de loop van de jaren negentig uit de weilanden ten zuiden van Maartensdijk verdwenen. De neergang van de grutto in onze contreien komt ook pijnlijk naar voren uit een vergelijking tussen de broedpopulatie in de polders ten noorden van Westbroek die V/dB. & S. daar in 1986 vaststelden en de aantallen die ik daar in latere jaren telde. Was het aantal in dat jaar 1986 tachtig territoria, in 2010 zijn er volgens mij minder dan vijf paren aanwezig.

Veldleeuwerik

In de jaren zeventig en tachtig is de veldleeuwerik in het gebied ten zuiden van Maartensdijk blijkens mijn waarnemingen duidelijk aanwezig. Op iedere wandeltocht in het land maar ook vanuit huis (zie kader) is de zang steeds te horen.

V/d B. en S. stellen in 1986 de volgende territoria vast:

Zuid van Maartensdijk 8

Noord van Maartensdijk 8

In de loop van de jaren negentig worden de waarnemingen echter steeds schaarser tot ik in de tweede helft van dat decennium mogelijk nog één vogel hoor zingen vanaf het Oostveense Pad (1998).

Veldleeuwerik

In mijn vogeldagboek noteer ik op 14 maart 1971 “Veldleeuwerik: diverse in de omgeving zingend”; 8 april 1973: “De leeuweriken zingen, ook om huis.”; 7 juni 1981: “versch. veldleeuwerik achter present, w.o. bijna vliegvlug jong.”

Conclusie

Deze oerhollandse vogel van het platteland - door Guido Gezelle zo prachtig bejubeld in zijn gedicht “Aan de leeuwerke in de lucht”, waarvan hieronder enkele regels:

*“éér de zonne is opgestaan, zingende op
heur eerste lonken uw verrukte vogeltaal,
drinkende met lange dronken d’aldereersten
morgenstraal: ‘k heb u dikwijls nagekeken,
vruchteloos, in uw hooge vlucht, ende mijne
ziel geleken, bij de leeuwerke in de lucht”.*

(Guido Gezelle)

en door de componist Vaughan Williams in zijn “The lark ascending” - is ten zuiden van Maartensdijk aan het eind van de jaren negentig uitgestorven. Elders in de gemeente is er daarna stellig nog maar sprake van een enkele broedpoging van deze soort.

Waar V/dB. en S. in de polders ten noorden van Westbroek in 1986 meer dan tachtig territoria van de veldleeuwerik vaststelden kom ik in 2010 voor dit gebied op hooguit twee tot vijf territoria.

Overige weidevogels

Ook andere als weidevogel bekend staande soorten laten een gestage achteruitgang zien. Enkele soorten worden hier nog behandeld:

Tureluur

De tureluur en patrijs zijn in de jaren zeventig en tachtig duidelijk in het Maartensdijkse weidegebied aanwezig.

De tureluur houdt in het gebied ten zuiden van het dorp lang stand, zij het steeds in gering aantal (maximaal drie tot vijf paar), maar ruimt tenslotte in 2008 hier het veld. Worden in 1986 in de polders ten noorden van Westbroek door V/d B. en S. nog meer dan vijftig territoria vastgesteld, in 2010 kom ik in dat gebied niet verder dan hooguit vijf paren. De patrijs heeft waarschijnlijk in de loop van de studieperiode baat gehad bij het uitzetten voor de jacht. In het gemengde landbouwbedrijf van vóór de jaren zeventig was de soort een gewone verschijning (mededeling C.G. van Zijtveld e.a.)

Watersnip

De watersnip (“Hemelgeit”, genoemd naar het blatende geluid tijdens de baltsvlucht, en een zeer biotoopkritische soort) broedt nog tot in de jaren zeventig met enkele paren in het weidegebied ten noorden van het dorp. In de inventarisatie van V/d B. en S. in 1986 wordt de soort voor dit gebied al niet meer genoemd. De blauwe reiger, in zekere zin een “weidevogel” omdat de vogels voornamelijk langs en in sloten in het weidegebied voedsel zoeken, broedt sinds tenminste veertig jaren in de majestueuze bomen van het landhuis en park “Persijn”. In de jaren zeventig (13 april 1975) tel ik ruim dertig, op 7 februari 1981 zesentwintig nesten. Het aantal (bewoonde) nesten loopt in de jaren geleidelijk terug tot er in 2010 nog slechts maximaal negen nesten zijn te zien.

Toename van aantallen

Laten de - voorheen - karakteristieke weidevogels, ook elders in Nederland, een gestage neergang en ondergang zien, enkele vogelsoorten die thuishoren in de graslanden verschijnen (weer) in ons land, en ook in Maartensdijkse dreven, andere nemen in aantal sterk toe. Door intensieve kweekprogramma’s is de ooievaar in ons land voor uitsterven behoed.

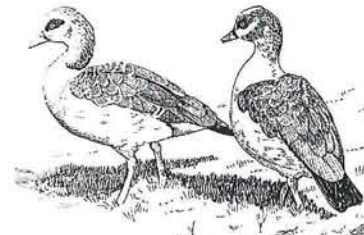
In Westbroek zijn thans minstens vijf broedparen aanwezig. De vogels vertonen niet alle de van nature bij de soort passende trekdrang, richting Afrika. Dit heeft tot gevolg dat deze soort in alle jaargetijden in onze omgeving te zien is.

Terwijl de in het weidegebied zo bekende blauwe reiger - zie eerder - geleidelijk in onze omgeving in aantal afneemt, geeft de oorspronkelijk uit Oost- en Zuid-Europa afkomstige **grote zilverreiger** ("witte reiger") tegenwoordig in zomer en winter geregeld acte de présence. De soort broedt sinds 1978 in ons land, voornamelijk in de Oostvaardersplassen. Vogels die 's winters worden gezien zijn deels uit buiten onze landsgrenzen gelegen broedgebieden afkomstig.

In Nederland zijn de populaties van in ons land overwinterende **ganzen** sterk toegenomen. Ging het in de jaren zestig en zeventig om enkele honderdduizenden vogels, thans gaat het om een veelvoud hiervan. Ook in onze omgeving zijn sinds de jaren tachtig de aantallen ganzen in de wintermaanden sterk toegenomen. Met name in de polders rond Westbroek zijn 's winters geregeld enkele duizenden ganzen, voornamelijk **kolganzen**, te vinden. Een volsterkt novum was de "invasie" van vijf- tot tienduizend ganzen die tussen 25 en 28 januari 2010 in het gebied ten zuiden en zuidoosten van Maartensdijk en ten zuiden van de Nieuwe Wetering in de besneeuwde graslanden foerageerden.

De **grauwe gans** is in de eerste helft van de vorige eeuw in ons land als broedvogel door verregaande vervolging uitgestorven. Het duurde meer dan vijftig jaar voordat de soort weer in ons land tot broeden kwam. Nadien is de zegetocht begonnen nadat de jacht aan banden was gelegd en er beschermde, deels nieuwe moerasgebieden, geschikt als broedbiotoop, tot ontwikkeling kwamen. Ook in het

Maartensdijkse grondgebied – Molenpolder, Gagelpolder e.o. – zijn deze "zomerganzen" inmiddels een bekende verschijning geworden. Een nieuwkomer in ons land en ook in onze omgeving is de **nijlgans**. Thuishorend in

Nijlgans

Afrika, is de nijlgans stellig uit watervogelcollecties ontsnapt – en als "exoot" te beschouwen – en wint de soort snel terrein. Op 27 mei 1999 tref ik de soort voor het eerst in het gebied ten zuiden van het dorp aan en is deze in zomer en winter inmiddels een vertrouwde verschijning geworden.

De **zwarte kraai** is in de loop der tijd een algemene vogel geworden, waarbij stellig een rol speelt dat vervolging geleidelijk is afgenomen. Op 4 september 1999 telde ik al meer dan honderdenzestig vogels ten zuiden van het dorp. Recent verschijnt de **kleine mantelmeeuw** regelmatig in de broedtijd op de graslanden in onze omgeving. Het zijn vogels die in Utrecht op platte daken zijn gaan nestelen - een landelijk verschijnsel - en in het agrarische gebied voedsel komen zoeken.

Na lange afwezigheid in het agrarisch gebied is recent de **roodborsttapuit** weer in het boerenland gaan broeden, een landelijke ontwikkeling. Op 31 mei 2008 constateer ik het eerste broedgeval in het grasland ten zuiden van Maartensdijk.

Roodborsttapuit

Vogels van het besloten weidegebied, tuinen, erven en bosranden.

Onder het besloten landschap van het studiegebied versta ik het landschap in het oosten en het zuiden van de gemeente waar houtsingels en bescheiden bosjes het min of meer kleinschalige beeld bepalen.

Afname van aantallen

Kortheidshalve beperk ik mij tot een aantal vogelsoorten, die voor een deel ook in bosranden, tuinen, plantsoenen en boerenerven hun biotoop vinden of vonden. Als voorbeeld noem ik spotvogel, kneu, zomertortel en grauwe vliegenvanger. In de zeventiger, tachtiger en het begin van de negentiger jaren waren deze soorten overal in het kleinschalige landschap en op ondermeer boerenerven algemeen aanwezig. Zo klonk de zang van de **spotvogel** op diverse plaatsen in tuinen en plantsoenen in het dorp Maartensdijk. Het **kneutje** kwam bijvoorbeeld in de Prinsenlaan veelvuldig voor, ook in mijn tuin in het dorp. Hetzelfde algemene voorkomen gold de andere hierboven genoemde soorten. Hun aanwezigheid viel bij wijze van spreken door hun "gewoonheid" nauwelijks op, hun achteruitgang ging allengs opvallen. De **zomertortel** (indertijd nog tortelduif geheten) is geheel uit onze omgeving verdwenen. Alleen in de trektijd wordt de afgelopen jaren soms een enkel exemplaar gezien. De **grauwe vliegenvanger**, voorheen een karakteristieke vogel van boomrijke boerenerven en landgoedtuinen is sterk in aantal afgenomen maar de teruggang lijkt sinds kort tot staan te zijn gekomen.

Toename van aantallen

Ook voor het kleinschalige landschap c.a., is er net als voor het open grootschalige weidegebied, naast afname van voorheen karakteristieke soorten, sprake van toename van soorten.

Als voorbeeld noem ik putter, turkse tortel, zwartkop, zwarte kraai en ekster. De twee laatste soorten boeken ook in het open weidegebied vooruitgang.

Het **puttertje**, thans in veel tuinen broedvogel, en in de wintertijd in plantsoenen en singel- en laanbeplantingen algemeen aanwezig, was voor veertig jaar in onze omgeving een zeldzame verschijning.

Het zelfde geldt min of meer voor de **turkse tortel** die in de jaren vijftig in ons land opdook, en geleidelijk territorium heeft gewonnen en inmiddels niet meer uit de dorpen van onze gemeente is weg te denken. Last but not least moeten hier de soorten **zwarte kraai** en **ekster** als "natuurlijke" predatoren (roofdieren) genoemd worden die in de loop van de jaren een vertrouwd beeld in en buiten het dorp zijn geworden.

Puttertje, C. Fabritius, 1654.

III. Oorzaken en achtergronden van toe- en afname

Hieronder worden ontwikkelingen beschreven, deels in de vorige paragraaf al aangeduid, die van invloed zijn op de diversiteit in de natuur. Dat zijn merendeels ontwikkelingen in het landelijke gebied en in het "groen" van de bebouwde omgeving. Hier immers vinden plant en dier hun domein. Daarbij zijn het voornamelijk het beheer van de groene ruimte, oftewel het agrarisch grondgebruik, het faunabeheer en het beheer en onderhoud van bermen, slootranden, plantsoenen, singelbeplantingen, overhoekjes e.d. die van invloed zijn en zijn geweest op de biodiversiteit van onze leefomgeving. Maar ook ontwikkelingen buiten onze leefomgeving, zoals in overwinteringsgebieden in Afrika, hebben invloed op de vogelwereld.

Voor de kern Maartensdijk is gestaag gegroeid en heeft hierdoor een substantieel beslag gelegd op het agrarisch gebied en daarmee op de leefruimte van planten en dieren. Gepaard aan woningbouw en aanleg van sportfaciliteiten gaat doorgaans (aanvankelijk) de aanleg van groen in de vorm van plantsoen, struiken en bomen. Dit kwam soorten als putter en ekster ten goede, maar ook een soort als de spotvogel. Een oorzaak van de afname van de laatste soort in de afgelopen vijftien tot twintig jaar moet waarschijnlijk vooral gezocht worden in verslechterde omstandigheden, met name langdurige droogte, in het overwinteringsgebied in tropisch Afrika.

Ontwikkelingen in de landbouw en het faunabeheer

Een verklaring voor de teloorgang van de karakteristieke weidevogels en de toename van overwinterende ganzen moet vooral gezocht worden in de ontwikkelingen in de landbouw.

Tegelijkertijd speelt ook het faunabeheer, en wel met name het beheer van predatoren - vos, zwarte kraai, ekster - een rol. Die laatste zijn in de afgelopen jaren talrijker geworden.

Landbouw

Mede gestimuleerd door de landinrichting Noorderpark is sprake geweest van nog steeds verder gaande rationalisering en intensivering van het agrarisch landgebruik. In grote delen van het agrarisch gebied in de gemeente wordt inmiddels meerdere keren per jaar gras geoogst en mest geïnjecteerd. De eerste snee gras is de laatste jaren vaak al voor eind april van het land. De weidebouw gaat voorts gepaard met

Margriet

bestrijding van ongewenste kruiden. De bloemenweide van voorheen heeft in grote delen van onze omgeving, zoals ook elders in ons land, plaatsgemaakt voor hardgroene uniforme grastapijten. De verbouw van mais als veevoeder heeft ook in onze omgeving een grote vlucht genomen.

Het is duidelijk dat geen weidevogel tegen het intensieve graslandgebruik is opgewassen.

De broedcyclus van de grutto komt niet meer overeen met die van de cyclus van de grasoogst in voorjaar en zomer. Als er al jongen vóór het maaien zijn uitgekomen, dan worden ze door de maaimachine ingehaald Hoewel de grutto het begin van de broedtijd

geleidelijk heeft vervroegd, is de soort niet in staat nog vroeger te gaan broeden en gaat de stand in ons land gestaag achteruit, behalve in goed beheerde weidevogelreservaten. Een bijkomende belangrijke negatieve factor voor weidevogels in de moderne weidebouw - het geldt ondermeer voor grutto en veldleeuwerik - is de al genoemde uniformiteit van de graslandvegetatie en hiermee gepaard gaande geringe diversiteit aan insecten die als voedsel voor de jonge vogels moeten dienen. Een recente ontwikkeling in het graslandgebruik is het verwijderen van de weidepaaltjes die voorheen dienden om het vee uit de sloot te houden of perceelsgrenzen te markeren. Het betekent dat er nu tot in en over de slootrand gemaaid kan worden. Maar met de beoogde maximale grasopbrengst verdwijnen in de slootranden de laatste voor insecten en vogels belangrijke bloeiende kruiden en worden de graslanden nog monotoner.

De kievit behoort tot de groep der plevieren. Het zijn vogels die gebonden zijn aan open, niet of spaarzaam begroeide terreinen. Kieviten voelen zich thuis in natte en matig bemeste graslanden waar grasgroei laat op gang komt en die vroeger in grote delen van ons land voorhanden waren. Als oogjager, net als bijvoorbeeld merels, zoeken zij lopend hun voedsel. Zelfs de vroegst broedende kieviten worden in de moderne graslanden na een broedtijd van ca vier weken geconfronteerd met een dermate hoge grasmat dat hun jongen letterlijk niet meer uit de voeten kunnen. Zoals eerder aangegeven, broedt de inmiddels gedecimeerde populatie kieviten in de Maartensdijkse regio nagenoeg uitsluitend nog op maispercelen of ingezaaide graspercelen die een in het begin van de broedcyclus geschikt, want kaal, broedhabitat vormen. Daar echter worden de vogels wel geconfronteerd met

opeenvolgende bewerkingen van het land en het gewas die hun tol eisen.

Duidelijk moet zijn dat de moderne, rationele weidebouw die resulteert in eenvormige, veelvuldig gemaaide en geïnjecteerde graslanden, geen geschikt leefgebied (biotoop) meer voor weidevogels oplevert. Alleen voor kieviten vormen maispercelen en ingezaaide graslanden nog een alternatief als broedhabitat, met diverse beperkingen zoals hierboven aangegeven.

De in het voorgaande (zie II) beschreven landelijke en regionale toename - ook in het Maartensdijkse studiegebied - van overwinterende ganzen houdt vooral verband met dezelfde intensivering van het agrarische graslandbeheer die voor de broedende weidevogels funest is gebleken. Maar ook de beteugeling van de ganzenjacht in de jaren zestig heeft bijgedragen aan de populatietoename van onze winterganzen.

De tegenwoordige graslanden zijn voedselrijk, met name aan eiwitten, en vormen een zeer aantrekkelijk voedselgebied voor de ganzen. Hun conditie is door de voedselrijkdom na de winter optimaal, hetgeen in het broedseizoen leidt tot een hoog broedsucces in het hoge noorden, voor zover veranderingen in het broedgebied als gevolg van klimaatverandering, dat toelaten.

De zomerganzen profiteren, zoals in het voorgaande al aangegeven, van de ontwikkeling van nieuwe natuurmoerasgebieden die ook op het Maartensdijkse grondgebied (Molenpolder, Gagelpolder en omgeving) plaatsheeft en waar ze een geschikte broedbiotoop vinden. De graslanden in reservaten en de moderne graslanden in het agrarische gebied vormen een gewilde dis, tot ongenoegen van de boer.

Kennelijk zijn de moderne graslanden geschikt voor enkele andere soorten die in de afgelo-

Nijlganzen

Grote Zilverreiger

Tureluur

Grutto

Margrietten

Dagkoekoeksbloem

Ooievaar

Kleine Mantelmeeuw

Grauwe Vliegenvanger

Watersnip

Steenuil

Kievit

Grauwe Gans

pen jaren in het graslandareaal zijn toegenomen. De grote zilverreiger en ooievaar vinden blijkbaar voldoende voedsel zoals kikkers en muizen, de zwarte kraai (en kauw) voldoende kleiner gedierte.

Omdat het areaal beweid grasland gestaag minder is geworden (meer graswinning en stalvoeding) nemen de foerageermogelijkheden van enkele vogelsoorten echter af. Het is niet toevallig dat in ons land een soort als de overbekende spreeuw in aantal afneemt. De tot voor enkele jaren ten zuiden van Maartendijk broedende steenuil is inmiddels van het toneel verdwenen. Het areaal geschikt foerageergebied, in de nabijheid van de nestplek, is stellig te klein geworden.

Steenuil

Faunabeheer

Het is onvermijdelijk bij een bespreking van de achteruitgang en teloorgang van de weidevogels aandacht te geven aan de jacht op als predatoren bekend staande dieren als vos en zwarte kraai, al is het alleen al omdat tussen vogelbeschermers aan de ene en boeren en jagers aan de andere kant een voortdurende discussie gaande is over de vraag welke factoren nu de dramatische achteruitgang van de weidevogels veroorzaakt hebben. In de achter ons liggende tijd waarin de jagers deze en andere predatoren 'kort hielden' hadden prooidieren, zoals ondermeer weidevogels, hier baat bij. Het is stellig zo dat toen in recente jaren de vervolging van predatoren, op grond van de flora- en

faunawet, is beperkt, vos en zwarte kraai, maar ook ekster (en das!), meer leefruimte hebben gekregen en hun tol hebben geëist onder hun prooidieren. Echter, de populatie van prooidieren wordt niet gereguleerd door hun predatoren. Het is eerder zo dat andersom prooidieren de populatie van hun predatoren reguleren. Als er dus meer vossen en kraaien zijn verschenen dan is er blijkbaar voldoende voedsel dat niet bestaat uit de inmiddels gedecimeerde aantallen weidevogels.

De achteruitgang van weidevogels is een lang proces dat in de veertiger en vijftiger jaren al is begonnen, toen predatoren volop, legaal en illegaal, werden bestreden. Die achteruitgang is, ook in onze omgeving, ontegenzeggelijk in gang gezet door de ontwikkelingen in het agrarisch bedrijf, met name de intensivering van het graslandgebruik, en mogelijk versneld door een toename van predatoren. In recente jaren geven de grote aantallen kraaien, kleine mantelmeeuwen en ooievaars (zie II), het uitstervingsproces van de laatste weidevogels, in onze omgeving dus de kievit, waarschijnlijk een laatste zetje. Kraaien en eksters spelen zeker ook een regulerende rol bij de populatieontwikkeling van een aantal zangvogels in de groene woonomgeving van ons dorp. Ondanks een mogelijke grotere predatiedruk zijn de aantallen van bijvoorbeeld huismussen en merels echter niet zichtbaar (en hoorbaar!) afgenomen.

Beheer van de overige groene ruimte

Bermen van wegen en paden, slootranden en "overhoekjes" vormen een (potentieel) leefgebied (habitat) voor talrijke planten. Waar bij het beheer en onderhoud voorheen van chemische bestrijdingsmiddelen gebruik werd gemaakt, werden nog niet zo heel lang geleden weg- en waterbeheerders gestimuleerd om aandacht te geven aan behoud en ont-

wikkeling van "bonte bermen" die door hun verscheidenheid aan bloeiende planten bijdragen aan kleur en fleur van de omgeving. Een rijke begroeiing levert ook leefgebied aan bijen, vlinders en veel andere insecten die op hun beurt voedsel vormen voor vogels. Terwijl ook in onze Maartensdijkse omgeving van gebruik van bestrijdingsmiddelen wordt afgezien en als beheer vooral het regelmatig maaien van bermen van wegen en paden wordt toegepast, moet geconstateerd worden dat het beheer nu zo intensief is geworden dat langs fietspaden en wegen nauwelijks nog kruiden, bijvoorbeeld margriet, dagkoekoeksbloem, knoopkruid, tot bloei kunnen komen. Deze

Knoopkruid

vluchtplaats voor bloeiende planten, is op veel plaatsen geworden tot een monotone, groene randbegroeiing waarin brandnetel veelal domineert en waaraan kleur noch fleur te beleven is. Vogelsoorten als kneu, zomertortel, patrijs, om enkele te noemen, zijn afhankelijk van kruidenrijke begroeiingen en zagen hun refugium (toevluchtsoord) verloren gaan, mede door het netheidssyndroom dat aan het beheer en onderhoud in het buitengebied verbonden lijkt. Maar ook beheer van slootkanten dat op veel plaatsen in het buitengebied leidt tot steile oevers, biedt geen plek meer voor (bloeiende) oever- en moerasplanten. Foerageergelegenheid voor soorten als blauwe reiger, maar ook voedselbron voor insecten, komen hierdoor onder

druk te staan. Maar in weerwil hiervan ziet de roodborsttapuit kans om in het buitengebied lokaal langs sloten en greppels een bescheiden opmars te maken. Het is onduidelijk hoe die ontwikkeling te verklaren is.

Ontwikkelingen buiten onze regio

Niet alleen ontwikkelingen in de eigen omgeving zijn van invloed op de veranderingen in de (avi)fauna. Ook ontwikkeling in het buitenland kunnen gevolgen hebben. De situatie in Afrika, belangrijk overwinteringsgebied van veel van onze zomervogels, is van grote betekenis voor de overleving van bijvoorbeeld spotvogel, grauwe vliegenvanger, zomertortel en andere hier niet behandelde soorten. Met name periodieke droogte en regenval in de Afrikaanse Sahelzone zijn bepalend voor de aantallen zomervogels die in het voorjaar naar onze omgeving terugkeren. Ook jacht op de trekweg van en naar Afrika kan van invloed zijn op ontwikkeling van de populaties van vogels die in onze omgeving broeden.

IV. Slotbeschouwing

Veel heb ik in de afgelopen veertig jaren in onze omgeving zien veranderen in de samenstelling van de vogelwereld. Die veranderingen zijn voor wat betreft de weidevogels en sommige andere soorten dramatisch omdat een herstel van geslonken populaties nauwelijks te verwachten is. Het is immers moeilijk denkbaar dat met name aan het beheer van de groene ruimte zo veel veranderd kan worden dat daardoor een substantieel herstel bereikt wordt. Tegenover het verlies van de weidevogels en andere vogels staat natuurlijk de terugkeer van de ooievaar, het verschijnen van de nijlgans en de grote zilverreiger en de toename van het aantal ganzen, kraaien en eksters. De huidige 'toestand van de natuur' wordt er door gekenmerkt dat soorten die kwetsbaar zijn steeds zeldzamer worden en soorten die blijk-

baar een groot aanpassingsvermogen hebben ontwikkeld of ook minder vervolgd worden, talrijker worden. Wij zullen die veranderingen merendeels moeten accepteren. En je kunt de vraag stellen of de verschenen nijlgans of toegenomen ganzen minder 'natuurwaarde' zouden hebben dan de van het toneel verdwenen grutto of leeuwerik. Ik voor mij ervaar het 'stille voorjaar' in het weidegebied als een treurig verlies.

Zijn er toch mogelijkheden om althans iets van de 'oorspronkelijke' natuur in onze leefomgeving te behouden of wellicht zelfs te herstellen? De terugkeer van de ooievaar - en de das! - zijn voorbeelden dat er met veel inspanning en middelen wel iets bereikt kan worden. Naast provinciale en gemeentelijke bepalingen en regelingen ten dienste van natuur en landschap zijn er verscheidene activiteiten in het buitengebied gericht op behoud en beheer. Hier kan het werk van vrijwilligers aan beheer, herstel en onderhoud van natuur- en landschapselementen in het buitengebied genoemd worden. Organisaties als Het Utrechts Landschap en Staatsbosbeheer hebben beheer van natuur en landschap in hun takenpakket en het bosgebied en de moerasgebieden in onze gemeente zijn daardoor van grote betekenis voor behoud van biodiversiteit. Gevreesd moet echter worden dat in het huidige economische klimaat een gezonde financiële basis aanzienlijk beperkt zal worden. Dat geldt evenzeer voor organisaties als Landschap Erfgoed Utrecht en de Agrarische Natuurvereniging Landschap Noorderpark. De laatste vereniging zet zich in voor natuurvriendelijk beheer door boeren van natuur en landschap in het agrarische gebied. Een substantiële bijdrage door boeren aan agrarisch natuurbeheer, met nadruk bepleit door de huidige regering als alternatief voor beheer door natuurbeschermingsorganisaties,

zou enig herstel van de natuur in het buitengebied naderbij kunnen brengen. Zulk beheer moet natuurlijk wel renderend zijn, zowel voor de agrarisch ondernemer als voor de natuur. Gevreesd moet worden dat de middelen die ook hiervoor nodig zijn, in de komende jaren niet ruim voorhanden zullen zijn

Wat in ieder geval wel zou kunnen gebeuren is een natuurvriendelijker beheer van bermen van wegen en (fiets)paden waardoor weer iets van fleur en kleur in het buitengebied wordt gebracht. Dat vraagt minder frequent maaien en afvoeren, in een latere fase, van het maaisel. Hetzelfde geldt voor het slootbeheer dat op een zodanige natuurvriendelijke wijze zou kunnen gebeuren dat ook hier (meer) ruimte wordt gelaten voor plant en dier.

Tenslotte, onze gemeente en provincie hebben zich met het uitbrengen van nota's als 'Ruimte voor een Vitaal Platteland' uitgesproken voor het bevorderen van een kwalitatief hoogwaardig landschap en voor ruimtelijke kwaliteit in het buitengebied. Men mag hopen dat bij de uitvoering van hun beleid bij de begrippen 'vitaal' en 'kwaliteit' ook aandacht wordt gegeven aan kleurrijke, bonte bermen en aan de roep van weidevogels boven de weilanden die naar mijn mening bij de beleving van een 'kwalitatief hoogwaardig landschap' horen.

Drs. L.J. Draaijer, bioloog

Literatuur:

H.J.V. van den Bijtel en T. Slagboom, Weidevogels in het Noorderpark, Rapport NMF, Utrecht, 1987.

Atlas van de Nederlandse broedvogels, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, R.M. Teixeira, 1979. (tekeningen)

Foto's: Saxifraga, Piet Munsterman (kievit, nijlgans, grutto, steenuil, kleine mantelmeeuw), Jan van der Straaten (grauwe gans, knoopkruid), Jan Nijendijk (grutto, watersnip, grote zilverreiger), Ab H. Baas (ooievaar), Luc Hoogenstein (grauwe vliegenvanger, tureluur, kievit), Janus Verkerk (tureluur), Hans Dekker (margriet, dagkoekoeksbloem), Rudmer Zwerver (margriet).

Schilderij "Het Puttertje", Carel Fabritius, Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis, Den Haag, inv.nr.605.